

Barbara Krucka

**KONFRONTATYWNE NAUCZANIE JĘZYKA POLSKIEGO
W GRUPACH POLONII ZE WSCHODU**

Nauka języka polskiego w grupach polonijnych nastęrcza wiele problemów, innych niż w zespołach słuchaczy z terenów niesłowiańskojęzycznych. Przyczyną trudności jest interferencja języka rosyjskiego (w bardzo nieznacz-
nym stopniu ukraińskiego i białoruskiego), utrwalone niepoprawne struktury polszczyzny kresowej, a często także przekonanie o wystarczającej znajomości języka polskiego i w związku z tym brak motywacji do doskonalenia i rozwijania wyniesionej z domu polszczyzny.

Fakt istnienia niezwykle skomplikowanego systemu międzyjęzykowych tożsamości i kontrastów implikuje nauczanie języka polskiego w ujęciu konfrontatywnym. Tylko systematyczne i uporządkowane przedstawienie podobieństw i różnic pozwoli na przewyciężenie interferencji.

Wpływ ruszczyzny obejmuje wszystkie poziomy języka, w związku z czym podejścia konfrontatywnego wymaga nauczanie fonetyki, morfologii, składni, a także leksyki i frazeologii.

Słuchacze grup polonijnych mają wiele trudności w opanowaniu prawidłowej wymowy polskiej. Zadaniem nauczyciela jest uświadomienie różnic między fonetyką polską i rosyjską, wykształcenie umiejętności ich postrzegania i wyrobienie poprawnych nawyków fonetycznych.

Niezwykle istotne jest uświadomienie różnicy między charakterem polskiego i rosyjskiego akcentu, który ma wpływ na wymowę akcentowanych i nieakcentowanych samogłosek. Dla akcentu rosyjskiego istotny jest iloczyn i napięcie artykulacyjne. Samogłoska w sylabie akcentowanej jest dłuższa od samogłosek nieakcentowanych, a jej wymowie towarzyszy większe napięcie narządów artykulacyjnych, tworzących wyrazisty kanał głosowy¹. Samogłoski nieakcentowane wymawiane są krócej, z mniejszym napięciem narządów

¹ S. Grzybowski, *Podstawy fonetyki rosyjskiej dla Polaków*, Bydgoszcz 1983, s. 81.

mowy, podlegając zmianom ilościowym i jakościowym. W języku polskim akcent polega na zróżnicowaniu tonu samogłosek akcentowanych i nieakcentowanych (istnieją także inne ujęcia fizycznego charakteru polskiego akcentu) i nie wpływa na zróżnicowanie ich wymowy². Ponadto samogłoski rosyjskie mają, w przeciwieństwie do polskich, charakter dyftongoidalny³.

Polacy ze Wschodu przenoszą na polską fonetykę obce nawyki mowne, co powoduje swoistą śpiewność języka, charakteryzującą nadawcę pod względem terytorium, z którego pochodzi.

Jeśli chodzi o spółgłoski, to niewielkie trudności obserwujemy przy artykulacji wargowych. W wymowie rosyjskich spółgłosek wargowych twardych język cofa się ku tyłowi jamy ustnej i zbliża ku podniebieniu miękkiemu, a wargi wysuwają do przodu. Cechy te przenoszone są automatycznie na polską wymowę wargowych, która cechuje się płaskim położeniem języka i bardziej neutralnym układem warg⁴.

Wymowa polskich spółgłosek wargowych miękkich jest w przeciwieństwie do języka rosyjskiego asynchroniczna, pojawia się po nich spółgłoska *i*, por. *p'iasek*, *v'jara*. Realizacja w tych pozycjach synchronicznej palatalności, charakterystycznej dla wymowy rosyjskiej, jest niepoprawna.

Uwagę zwrócić należy także na wymowę polskiego *u*, które jest zamiennikiem rosyjskiej głoski lateralnej [l]. Także polska dźwiękowa spółgłoska twarda [l] jest często zastępowana przez rosyjską zębową miękką, por. [p'l'ac], [l'as].

Różnice w wymowie między polskimi i rosyjskimi głoskami [ʃ] i [ʒ] polegają na ich welarnej wymowie w języku rosyjskim (cofnięciu języka ku tyłowi) i dodatkowo wysunięciu warg do przodu, co stwarza wrażenie większej twardości⁵.

Kłopotów słuchaczom polonijnym przysparza także wymowa polskiego [ɛ]. Towarzyszy jej często dodatkowy ruch grzbietu języka ku podniebieniu twardemu, co wywołuje większy lub mniejszy efekt miękkości.

Obserwujemy także błędną realizację środkowojęzykowych *ś*, *ź*, *ć*, *ź*, którym w języku rosyjskim odpowiadają spółgłoski przedniojęzykowo-zębowe miękkie.

Trudności w morfologii dotyczą między innymi rodzaju rzeczowników (por. błędne formy: *W dali widać kopól soboru*; *Na słupie ogłoszeniowym powiesili afiszę*; *To jest informacyjny centr całego kompleksu*; *Należy stosować humanitarny metod uśmiercania zwierząt rzeźnych*), dopełniacza i miejscownika lp. rzeczowników męskich (por. *Kupiłam trochę seru*; *Teraz sytuacja Tatarów żyjących na terenie Kryma znacznie się polepszyła*; *W starożytnym Rzymu*

² Tamże, s. 82.

³ Tamże, s. 83.

⁴ Tamże, s. 53–54.

⁵ Tamże, s. 64.

rozwijala się filozofia), rodzaju męskoosobowego przymiotników (*sprawiedliwy ludzie*), biernika rzeczowników żywotnych (*Zauważył sześciu sępów*) i in.

Błędy obserwuje się także przy tworzeniu trybu rozkazującego, np.: *Poszli na przerwę 'chodźmy na przerwę'*; *Dawajcie mówić na temat 'mówmy na temat'*; *Dawajcie grać w brydż*. Formy te są utworzone na wzór języka rosyjskiego, w którym tryb rozkazujący 1 os. lm. tworzy się przy pomocy partykuły *dawaj(tie)* i bezokolicznika, np. *dawajcie igrat*. Funkcję trybu rozkazującego może także pełnić 1 os. lm. czasu przeszłego kilku czasowników ruchu, np. *pojechali!*⁶

Sporadycznie spotyka się błędne struktury słowotwórcze, np. *elegantny*: *Główny bohater był elegantnym i wykształconym człowiekiem* (por. ros. *elegantnyj*); *elegantność*: *Elegantność jest dla mnie bardzo ważna*. (por. ros. *elegantnost'*); *abstraktność*: *Współczesną sztukę cechuje abstraktność form*. (por. ros. *abstraktnost'*); *inteligentność*: *Podoba się mnie jego inteligentność*. (por. ros. *intelligentnost'*); *spotknąć się*: *Na tych schodach łatwo spotknąć się*. (por. ros. *spotknut'sia*); *zmoła 'dała sobie radę'*: *Jedno dziecko Reja zmoła uratować*. (por. ros. *smocz*); *rozpowiadać 'opowiadać'*: *Dziadek rozpowiadał mi o wywiezieniu do Kazachstanu*. (por. ros. *rasskazywat'*); *system obuczania 'nauczania'*: *Tu jest trochę inny system ubuczania*. (por. ros. *sistiena obuczenija*); *postąpić na uniwersytet 'wstąpić na uniwersytet'*: *Chciałbym postąpić na uniwersytet w Krakowie* (por. ros. *postupit' w uniwersitiet*); *jawić się 'zjawiać się'*: *Bogowie nigdy nie jawili się bezpośrednio* (por. ros. *jawit'sia*).

Najwięcej błędów pojawia się w konstrukcjach składniowych. W zdaniach osobowych razi zbyt częste użycie zaimków osobowych (por. *kiedyś Walenty wrócił późno, ale on się zachowywał cicho i na pewno on nikomu nie przeszkadza*), co wiąże się z właściwością strukturalną języka rosyjskiego: zaimki osobowe przy czasownikach opuszcza się z reguły tylko wtedy, gdy w tym samym zdaniu kilka czasowników nazywa czynności odnoszące się do tego samego podmiotu (por. *On mienia obidiel i razozlił, ale: Tania i Siergiej rasstalis' posle okonczanija sriedniej szkoły. Oni nikogda uże nie wstrietilis'*).

Polskim zdaniom osobowym z rzeczownikiem w mianowniku i formą osobową czasowników *musieć, móc* odpowiadają często rosyjskie konstrukcje bezpodmiotowe z predykatywami *nado, można, nieobchodimo* i in. (por. ros. *Mnie nado s toboj pogoworit'*, pol. *Muszę z tobą porozmawiać*)⁷. Zanotowałam następujące błędne zdania: *Teraz mnie tylko należy żałować, że nie mogłam w porę dojrzeć tych starań moich koleżanek. Nam stypendium trzeba zabrać szybko. Jemu można już zacząć*.

⁶ A. N. Gwozdiew, *Sowriemiennyj russkij jazyk*, Moskwa 1973, s. 330–331; *Grammatika sowriemiennogo russkogo literaturnogo jazyka*, ried. N. J. Szwedowa, Moskwa 1970, s. 416.

⁷ A. Bogusławski, S. Karolak, *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa, s. 31–32.

Polskim zdaniom osobowym z czasownikiem *chcieć* odpowiadają często konstrukcje bezpodmiotowe z czasownikiem *chotiet'sia* i celownikiem (por. ros. *Jej chotielos' rasskázat' obo wsiom mužu*; pol. *Chciała o wszystkim opowiedzieć mężowi*)⁸. Według tego modelu zostały zbudowane następujące zdania: *Kobietom zawsze chce się pogwarzyć. Chciałoby się porozmawiać z Eugeniem, chciałoby się zrozumieć, dlaczego on zrobił wszystko tak a nie inaczej.*

Na uwagę zasługują wyrażenia predykatywne złożone z czasownika czasu przeszłego i rzeczownika w liczbie mnogiej. W języku polskim i rosyjskim obowiązują różne reguły akomodacji (por. ros. *żenszcziny źdali, Mużcziny źdali*, pol. *kobiety czekały, mężczyźni czekali*). Ten kontrast międzyjęzykowy jest źródłem tworzenia błędnych konstrukcji typu *studentki zdawali egzamin*.

Różne reguły akomodacji obowiązują także w grupach nominalnych złożonych z rzeczownika lm. i wyrażenia przymiotnikowego (por. ros. *wysokije mużcziny, wysokije żenszcziny, wysokije doma*, pol. *wysocy mężczyźni, wysokie kobiety, wysokie domy*). Eliminacja błędów typu *doroste ludzie*, zdarzających się nawet absolwentom polskich liceów w Wilnie i Lwowie, wymaga wielokrotnie powtarzanych ćwiczeń.

Różnice obserwujemy także w grupach imiennych złożonych z liczebnika i rzeczownika (por. ros. *dwa, tri, czetyrie studenta* – pol. *dwóch, trzech, czterech studentów, dwaj, trzej, czterej studenci*, ros. *tridcat' odna uczenica* – pol. *trzydzieści jeden uczenic*), a także w ich połączeniach z czasownikami finitywnymi (por. lm. czasownika w rosyjskich zdaniach typu *tridcat' dwa studenta sdajut ekzamen* i lp. czasownika w ekwiwalentnych zdaniach polskich: *trzydziestu dwóch studentów zdaje egzamin*). W wyniku interferencji powstają błędne struktury typu *Uschło dwadzieścia jedno drzewo; Na uniwersytecie istnieją kilka bibliotek na różnych wydziałach; W Łodzi mieszkają kilka tysięcy cudzoziemców.*

Międzyjęzykowe kontrasty występują także w zdaniach z orzeczeniem imiennym. Dotyczą one zarówno łącznika, jak i części imiennej. W języku rosyjskim występują w czasie teraźniejszym zerowe formy łącznika *byt'* (niezwykle rzadkie i stylistycznie nacechowane w języku polskim), np. *On szczęśliw*. Wyrażenie przymiotnikowe, mające w języku polskim formę mianownika, w języku rosyjskim może występować także w narzędniku, np. *On nie może być szczęśliwym*. Porównaj błędne zdania: *Nie byłam pewną, czy uda mi się zrealizować moje plany. Jeżeli pani postawi zły stopień, będę dotkniętą. Pokoje u nas bardzo ładne. Rodzice zawsze twierdzili, że w górach niebezpiecznie.*

W pewnych wypadkach rosyjski czasownik *byt'* ma w czasie teraźniejszym nieodmienną formę *jest*, co znajduje wyraz w takich zdaniach jak: *Różne jest imiona. Jest pralka, ale pralki jest zepsute.*

⁸ Tamże, s. 39.

Wpływ języka rosyjskiego obejmuje także rekcję czasownikową, por. *Chciałabym pracować w jakiegokolwiek firmie tłumaczem* (por. ros. *rabotat' kiem*); *On szuka ten sens* (por. ros. *iskat' kogo, czto*); *Ja zawsze śledzę za modą* (por. ros. *sledit' za kiem, czem*); *Musimy umówić się o terminie egzaminu* (por. ros. *dogoworit'sia o czom*); *To robiło na niego wrażenie* (por. ros. *dielat' wpieczatlenije na kogo*); *Przechodzień zapytał o najkrótszej drodze do wsi* (por. ros. *sprosit' o kom, czom*); *Wtedy ona zdecydowała prosić o pomocy brata* (por. ros. *prosit' o kom, czom*); *Nie śmieję się nad nim* (por. ros. *smiejat'sia nad kiem czem*); *Wzbogaciłam swoją wiedzę dotyczącą korzystania biblioteką* (por. ros. *polzowat'sia kiem, czem*).

Słuchaczom polonijnym należy również przedstawić różnice w połączeniach czasowników osobowych z bezokolicznikiem. Struktury te mają znacznie szerszy zakres występowania w języku rosyjskim, co sprawia, że pojawiają się błędy typu *Policjant poprosił iść z nim*; *Turystom można poradzić zaopatrzyć się w dobre buty*; *Pewnego razu dyrektor namyślił się sprowadzić do ogrodu słoniu*.

Szczególną uwagę należy poświęcić precyzyjnemu zestawieniu systemu polskich i rosyjskich zdań bezpodmiotowych, w których obok faktycznych podobieństw (por. pol. *przynieśli już chleb* – ros. *przynieśli już chleb*) istnieją pozorne podobieństwa (por. pol. *w naszym mieście buduje się nowy bank* – ros. *w naszym gorodie stroitsia nowyj bank*), a także różnice (pol. *tu mówi się po rosyjsku* – ros. *zdies' goworiat po-russki*; pol. *W średniowieczu wierzono w demony* – ros. *W sriednije wieka wierili w diemony*). Bardzo często słuchacze budują polskie zdania według modelu rosyjskiego, np.: *W tym sezonie noszą długie spódnice. Nie ma znaczenia, jaki film ty oglądasz, każdy z nich sprawia przygnębiające wrażenie*.

Nader kłopotliwe bywają struktury pozornie zbieżne typu *buduje się nowy dom* – *stroitsia nowyj dom*. W języku polskim są to konstrukcje bezpodmiotowe, natomiast w języku rosyjskim biernie. Różnica uwidacznia się w liczbie mnogiej: *buduje się domy* – *strojatsia doma* albo w połączeniu czasownika z rzeczownikiem żeńskim: *buduje się szkołę* – *stroitsia szkoła*. Bardzo często słuchacze polonijni budują polskie zdania tego typu na wzór rosyjskich, por. *W powietrzu czuje się już wiosna*; *W tym sklepie sprzedają się przecenione materiały*; *Nagle posłyszały się strzały*.

Czasowniki dokonane mają w zdaniach rosyjskich tego typu formę imiesłowu biernego, który łączy się z formami czasownika *byt*, np. *Eto zadanije było poruczone mnie*⁹. Często rosyjskim konstrukcjom biernym odpowiadają polskie zdania bezpodmiotowe. Niżej cytowane zdania mają strukturę zapożyczoną z języka rosyjskiego: *Były nam pokazane książki drukowane jeszcze w XIV–XV w.*; *W miastach portowych były postawione*

⁹ Tamże, s. 65–66.

mu oltarze; *Boginice morskiej Tetydzie* było przepowiedziane, że urodzi syna; *Jednocześnie* było budowane wiele fabryk; *Uważane* było, że ten prezent jest błogosławieństwem dla ziemi ateńskiej.

Trudne do opanowania mogą być także konstrukcje syntaktyczne ze znaczeniem przestrzennym, przyczynowym, czasowym, posiadania, w których obserwuje się liczne kontrasty, np. por. pol. *na Kremlu* – ros. w *Kriemle*, pol. *przy oknie* – ros. *u okna*, pol. *przy stole* – ros. *za stołom*, pol. *nad morzem* – ros. *na morie*, pol. *(o) dwa kroki od drzewa* – ros. w *dwuch szagach ot dieriewa*, pol. *ze wstydu* – ros. *ot styda*, pol. *z głupoty* – *po głuposti*, pol. *w ciągu godziny* – ros. *za czas*, pol. *za trzy dni* – ros. *czerez tri dnia*, pol. *ja mam* – ros. *u mienia jest* i in. W następujących zdaniach obserwujemy wpływ języka rosyjskiego: *W Kremlu rządzi teraz kto inny. Innym narodowościom nie ma co robić na ich ojczyźnie; Rostów na Donie to bardzo zielone miasto. Walki toczyły się na odległości kilku kilometrów od Groznego. Pocisk rozerwał się w kilku metrach od tego żołnierza. Myle się ciągle od roztargnienia; Nie ożeniłem się przez strach; Kręcisz włosy przez dzień?* (w zn. 'co drugi dzień'). *Byłem gotowy za godzinę przed odjazdem. Zналиśmy się za długo przed twoim urodzeniem 'na długo przed twoim urodzeniem'. U nas stypendium v czwartek; U mnie jest zainteresowanie sztuką.*

Należy zwrócić uwagę na szyk przymiotnika wśród wyrazów w zdaniu, który w języku polskim w przypadku przydawki wyróżniającej zajmuje z reguły pozycję po rzeczowniku, np. *pociąg pośpieszny, ruch uliczny*¹⁰. W języku rosyjskim przymiotnik poprzedza rzeczownik (por. *skoryj pojezd, ulicnoje dwizenije*), natomiast pozycję po rzeczowniku zajmuje rzadko – jedynie w związku z organizacją struktury tematyczno-rematycznej zdania (np. *Nam popalis' owoščzi nieswieżyje*) i w mowie potocznej (np. *Kortoszka mołodaja jest', luk zielonyj*)¹¹.

Grupy nominalne w następujących zdaniach mają błędną strukturę: *On miał sprawę w najwyższym sądzie. W tym roku mamy historyczną gramatykę. Młoda panna była w białej sukni i welonie.*

Różnice między językiem polskim a rosyjskim dotyczą także szyku relatywum *który* w zdaniu złożonym. W rosyjskim zdaniu względnym zaimek *ktoryj* ma najczęściej szyk postpozycyjny wobec rzeczownika, przymiotnika, liczebnika, zaimka, przysłówka, komparatywu, bezokolicznika i imięstwu przysłówkowego, stanowiących jego nadrzędnik, np. *czelowiek, żyźń koto-rogo...*¹²

W języku polskim pozycja zaimka *który* jest w analogicznych przypadkach prepozytywna, por. *człowiek, którego życie...*

¹⁰ S. Jodłowski, *Podstawy składni polskiej*, Warszawa 1977, s. 168.

¹¹ *Grammatika sowriemiennogo ruskogo literaturnogo jazyka*, s. 620–621.

¹² J. Wawrzyńczyk, *Studia nad rosyjskimi zdaniami złożonymi z relatywum kotoryj*, Bydgoszcz 1977, s. 30.

Uwzględnić należy także szyk partykuły zwrotnej *się*, która w języku polskim, w przeciwieństwie do rosyjskiego, może mieć pozycję prepozytywną w stosunku do czasownika. W języku słuchaczy polonijnych obserwuje się prawie wyłącznie występowanie partykuły *się* po czasowniku, np. *Okazało się, że ona teraz na ulicy nie chce ze mną nawet przywitać się. On chciał z nią ożenić się.*

Różnice składniowe dotyczą także szyku zaimków względnych *tak... jak* (ros. *kak... tak*), co znalazło odbicie w następującym błędnie skonstruowanym zdaniu: *Tatarzy pilnują swoich obyczajów jak narodowych, tak i religijnych.*

W niektórych zdaniach złożonych występują spójniki charakterystyczne dla składni rosyjskiej, np.: *...bo jak spojrziała na ten manuskrypt, tak i zamieniła się w słup soli; W ich domach mieszkają Rosjanie, co i spowodowało, że Tatarzy znienawidzili Rosjan.*

Wymienione wyżej kontrasty składniowe nie wyczerpują oczywiście całej bogatej i złożonej problematyki.

Wpływ języka rosyjskiego zaznacza się także w leksyce i frazeologii. Kalki semantyczne obserwujemy w następujących zdaniach: *Na dworcu mnie spotkali i impreza była zachwycająca* (ros. *wstrietit' kogo-libo na wokzale* 'wyjść po kogoś na dworzec'); *Nigdy nie spodziewałam się, że można siebie tak poprowadzić* (ros. *wiesti siebia* 'zachowywać się'); *Rażącym jest zachowanie ludzi w transporcie* (ros. *transport* 'komunikacja miejska'); *Tu są karty dzisiejszych państw, lecz także z historii* (ros. *karta* 'mapa'); *W dyskusji telewizyjnej brało udział kilku biesiadników* (ros. *sobiesiednik* 'rozmówca'); *W tak smutnym mieście dzieci nigdy nie widziały kwiatów, nie słyszały ich zapachu* (ros. *slyszat'* 'czuć'). Błędy leksykalne są mało przewidywalne, a więc i niełatwe do wyeliminowania. Zestawienie wszystkich kontrastów leksykalnych jest niezwykle trudne.

W wyniku działań interferencji polskie związki frazeologiczne ulegają różnego typu modyfikacjom. Zmianie może ulec skład leksykalny polskiego frazeologizmu, np. *Leje dzisiaj jak z wiadra. Żona trzymała go całe życie pod obcasem.* Frazeologizm może być użyty w błędnym znaczeniu, np. *Wyprowadziłeś tę zdradę na czyste wody* (ros. *wywiesti na czistuju wodu* 'zdemaskować'). *Ona zdradziła cię, owinęła dookoła palca, sprzedając wszystkie twoje rzeczy* (ros. *obiernut' wokrug palca* 'oszukać'). Zmianie ulega struktura gramatyczna, np. przypadek, liczba, postać słowotwórcza wyrazu, forma czasownikowa, np.: *Hanka przez cały dzień była tak wściekła, iż pomyślała, że wstała ona z lewej nogi* (ros. *wstat' s lewoj nogi*). *Ten wyjazd do Krakowa – to gra nie warta świecz* (ros. *igra nie stoit swiecz*). *Po wyprowadzeniu koleżanki na czystą wodę jej słowa przyjmuje za grosz* (por. wyżej). *Głupstwa mówisz. U ciebie chyba nie wszyscy w domu* (ros. *u kogo-to nie wsie doma*). *Po tej pigulce ból jak ręką zdjęło* (ros. *kak rukoj snialo*).

Jak ukazuje powyższy, z konieczności niepełny, zestaw międzyjęzykowych polsko-rosyjskich kontrastów, podobieństwo obu języków może być nader

zawodnym sprzymierzeńcem przy nauce jednego z nich. Podobieństwa i różnice nakładają się na siebie i krzyżują, stwarzając możliwości niemal nieograniczonego kalkowania różnych struktur językowych, dlatego też przy kształtowaniu i rozwijaniu języka polskiego Polaków ze Wschodu konieczne jest uwzględnienie ekwiwalencji międzyjęzykowej.